

ლურჯი ეკონომიკის კონცეფცია და საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზონის
მდგრადი განვითარება

**The Concept of Blue Economy and Sustainable Development of the Black Sea Coast of
Georgia**

ვალერიან მელიქიძე (valerian.melikidze@tsu.ge)

ასოცირებული პროფესორი, საზოგადოებრივი გეოგრაფიის მიმართულება
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სალომე კობაიძე (salo.kobaidze@gmail.com)

დოქტორანტი, საზოგადოებრივი გეოგრაფიის მიმართულება

სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ლურჯი ეკონომიკის კონცეფცია და შავი ზღვის სანაპირო ზონის მდგრადი განვითარება

აბსტრაქტი

ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის მდგრადი განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რესურსი შავი ზღვაა, რომელიც გამოიჩევა უნიკალური ჰაბიტატებით, უხვი რესურსებითა და მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობით. შავი ზღვა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია მის სანაპიროზე მცხოვრები საზოგადოებისთვის, შესაბამისად შავ ზღვაზე ეკონომიკის განვითარება ლურჯი ეკონომიკის პრინციპებს უნდა დაეფუძნოს. ლურჯი ეკონომიკა არის მდგრად განვითარებაზე ორიენტირებული მწვანე ეკონომიკის კონცეფციის გავრცობა ზღვების თუ ოკეანეების სანაპირო ზონებსა და აკვატორიაზე. ლურჯი ეკონომიკის პოლიტიკა არსებული რესურსების რაციონალურ გამოყენებას და ეკოსისტემის მდგრადობის შენარჩუნებას გულისხმობს, მისი პრიორიტეტებია:

მეთევზეობა, აკვაკულტურა, ზღვის სარეწი რესურსები, საზღვაო და სანაპირო ტურიზმი და საზღვაო ტრანსპორტი და გადაზიდვები.

აღნიშნული კვლევის მიზანს წარმოადგენს საქართველოს მაგალითზე მწვანე ეკონომიკის კონცეფციიდან სპეციფიკური ლურჯი ეკონომიკის კონცეფციის გამოყოფის და დამოუკიდებელი სახით არსებობის მნიშვნელობის დემონსტრირება.

ნაშრომის კონკრეტული ამოცანებია განისაზღვროს საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზონაზე ეკოსისტემური სერვისების პრიორიტეტულობა, მოახდინოს ძირითადი ზეწოლებისა და რისკების გამოვლენა, ძირითადი გამოწვევების იდენტიფიცირება, იმ დაბრკოლებების რომლებიც ხელს უშლის ლურჯი ეკონომიკის დანერგვას შავ ზღვაზე (ბათუმის მაგალითზე) სოციალურ, გარემოს დაცვით, ეკონომიკურ, საკანონმდებლო და ტექნოლოგიურ ჭრილში. ასევე იმ შესაძლებლობების განსაზღვრა რომლებიც გვაქვს სანაპირო ტურიზმის, მეთევზეობის, აკვაკულტურის, ალდგენადი ენერჯის, საზღვაო ტრანსპორტის, ლურჯი ბიოეკონომიკის და გარემოს დაცვის სექტორებში. შეაფასოს ზღვის და ხმელეთის ბიომრავალფეროვნება და ეკონომიკური განვითარების არსებული დონე ლურჯი ეკონომიკის პრინციპებიდან გამომდინარე.

The Concept of Blue Economy and Sustainable Development of the Black Sea Coast of Georgia

Abstract

One of the most important resources for the sustainable development of the economy of our country is the Black Sea, which is characterized by a unique habitat, rich resources and a rich cultural heritage. The Black Sea is vital for the community living on its shores, so the development of the Black Sea economy should be based on the principles of the "blue economy". The blue economy is an extension of the concept of a green economy towards sustainable development to coastal zones and the waters of the seas or oceans. The blue economy policy is aimed at the rational use of available resources and the preservation of the sustainability of ecosystems, its priorities are: fisheries, aquaculture, marine resources, maritime and coastal tourism, maritime transport and shipping.

The article aims to demonstrate importance of splitting the blue economy from the green economy and its existence as an independent concept, based on example of the Black sea coast of Georgia.

The concrete tasks are as follows: to prioritize ecosystem services on the Black Sea coast of Georgia, identify the main pressures and risks, identify the main problems, obstacles that hinder the implementation of the "Blue Economy" in the Black Sea (example of Batumi), in social, environmental and technological contexts. Also identify the opportunities that exist in the coastal tourism, fisheries, aquaculture, renewable energy, maritime transport, blue bioeconomy and environment sectors. Assess marine and land biodiversity and the current level of economic development based on the principles of the Blue Economy.

საკვანძო სიტყვები: ლურჯი ეკონომიკა, ბიომრავალფეროვნება, ეკოსისტემური სერვისები, ბუნებრივი რესურსი.

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიოში რესურსების გადაჭარბებულმა მოხმარებამ, მოსახლეობის რაოდენობის სწრაფმა ზრდამ და გარემოსადმი მომხმარებულმა დამოკიდებულებამ უამრავი პრობლემა წარმოიშვა, რომელთა მოსაგვარებელი გზების ძიება მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. არსებული პრობლემებისა და გამოწვევების აღმოფხვრის ერთ-ერთ მთავარ გზად მდგრადი განვითარება განისაზღვრა, „მდგრადი განვითარება განვითარების ისეთი ფორმაა, რომელიც აკმაყოფილებს აწმყოს მოთხოვნებს ისე, რომ არ უქმნის საფრთხეს მომავალი თაობების შესაძლებლობას, დაიკმაყოფილონ თავიანთი საჭიროებები“. 2015 წელს შემუშავებული მდგრადი განვითარების მიზნები გახდა ათასწლეულის განვითარების მიზნების ერთგვარი გაგრძელება. შემუშავდა მდგრადი განვითარების დღის წესრიგის მთავარი დოკუმენტი - „ჩვენი სამყაროს გარდაქმნა: 2030 წლის დღის წესრიგი მდგრადი განვითარებისათვის“. მდგრადი განვითარების ახალი სამოქმედო გეგმა 17 მიზანსა და 169 ამოცანას მოიცავს, რომელთაგან 14 მიზანია ოკეანეების, ზღვებისა და ზღვის რესურსების კონსერვაცია და მდგრადი გამოყენება მდგრადი განვითარებისათვის.

ევროინტეგრაციის პროცესში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება „საქართველოსა და ევროკავშირის შორის ასოცირების შესახებ შეთანხმებას“, მის ეფექტიან და ეფექტურ განხორციელებას, სწორედ აღნიშნული დოკუმენტი შეგვიძლია ჩავთვალოთ ლურჯი ეკონომიკის დანერგვა - განხორციელების სამართლებრივ საფუძვლად და ამ საკითხის აქტუალობის განმსაზღვრელად. ამასთან აღნიშნული თემის აქტუალობა განპირობებულია შავი ზღვის სანაპირო ზონაში ეკოსისტემური სერვისების წამყვანი ეკონომიკური ფუნქციით.

ბიომრავალფეროვნება უზრუნველგვყოფს ყველა საჭირო რესურსით და გვთავაზობს რესურსებზე არანაკლებ მნიშვნელოვან სხვადასხვა სერვისს, რომელიც

პირდაპირ განაპირობებს ჩვენს არსებობას. ზემოაღნიშნულ სერვისებს ეკოსისტემურ სერვისებს უწოდებენ. ეკოსისტემური სერვისების უკეთ გასაგებად შეგვიძლია, არსებული სერვისები ოთხ ძირითად ჯგუფად დავყოთ, ესენია: უზრუნველყოფი/მომარაგებითი, მარეგულირებელი, კულტურული და დამხმარე. (Walter V. Reid, 2022)

უზრუნველყოფი სერვისები წარმოადგენს იმ პროდუქტებს, რომლებიც ეკოსისტემებს პირდაპირ გვაწვდის. აღნიშნული სერვისები ერთიანდება სამ დიდ ჯგუფში: საკვები, ენერჯია და ნივთიერებები; მარეგულირებელი სერვისები წარმოადგენს მნიშვნელოვანი და საბაზისო ფუნქციების კომპლექტს. კულტურული სერვისები არის ის არამატერიალური სარგებელი, რომელსაც ადამიანები ეკოსისტემებისგან იღებენ სულიერი, რელიგიური, შთამაგონებელი და საგანმანათლებლო სახით და ბოლოს დამხმარე სერვისები, რომლითაც სარგებელს იღებენ სახეობები, რომლებისთვისაც ეკოსისტემა წარმოადგენს მუდმივ ან დროებით საბინადრო გარემოს, თავშესაფარს, საკვებისა და წყლის მოპოვების ადგილს. (Walter V. Reid, 2022)

უზრუნველყოფი სერვისები - ეკოსისტემიდან მიღებული	მარეგულირებელი სერვისები - ეკოსისტემური პროცესების რეგულირებით მიღებული სარგებელი	კულტურული სერვისები - ეკოსისტემიდან მიღებული არამატერიალური სარგებელი	მხარდაჭერი სერვისები - სერვისები, რომლებიც ემსახურება ყველა დანარჩენ სერვისებს
• საკვებით უზრუნველყოფა (მეთევზეობა და აკვაკულტურა) • წყლის მარაგი და მისი უზრუნველყოფა • ბიოტური მასალები • საწვავი, ბოქვო	• წყლის გაწმენდა • ჰაერის ხარისხის კონტროლი • წყალდიდობებისგან და შტორმისგან დაცვა • ეროზიის კონტროლი • კლიმატის რეგულირება • ამინდის რეგულირება • ოკეანეს კვება • სასიცოცხლო ციკლის შენარჩუნება • ბიოლოგიური რეგულირება • ადამიანის დაავადების კონტროლი	• სულიერი და რელიგიური • საგანმანათლებლო • რეკრეაცია და ეკოტურიზმი • შთამაგონებელი • ადგილის შეგრძნება • კულტურული მემკვიდრეობა	• ფოტოსინთეზი • პირველადი წარმოება • ნუტრიენტების, მკვებავი ნივთიერებების წრებრუნვა • გამძლეობა და წინააღმდეგობა • ბიოლოგიურად განპირობებული ჰაბიტატი

ბუნებრივი სამყარო წარმოადგენს ფიზიკურ გარემოს და მის შემადგენელ მინერალურ კომპონენტებსა და ბიომრავალფეროვნებას, რაც სამ დონეზე (გენეტიკური, სახეობები, ეკოსისტემა) არსებითად არის ურთიერთდაკავშირებული, შესაბამისად, რაც უფრო მრავალფეროვანი და პროდუქტიულია ბუნებრივი სისტემა, მით უფრო ძლიერია მათ შორის ურთიერთკავშირის ხარისხი.

ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნება და ბუნებრივი რესურსების მდგრადი გამოყენება ლურჯი ეკონომიკის ეფექტიანი დანერგვა მდგრადი განვითარებისა და

სიღარიბის აღმოფხვრის პროცესში უმნიშვნელოვანესია. ეს განსაკუთრებით ეხება განვითარებად ქვეყნებს, სადაც ეკონომიკური საქმიანობა პირდაპირ კავშირშია გარემოში არსებული ბუნებრივი რესურსების გამოყენებასთან. ლურჯი ეკონომიკის პრინციპების დანერგვა წარმოადგენს კომპლექსურ პროცესს, ხოლო მასში წარმოდგენილი კომპონენტები და საქმიანობის სფეროები დაფუძნებულია სწორედ აღნიშნულ გამოწვევებზე, რომლებიც მსოფლიო ზღვებისა და ოკეანეების რესურსების, ეკოსისტემისა და ბიომრავალფეროვნების დაცვა-შენარჩუნების წინაშე დგას. შესაბამისად, აქედან გამომდინარეობს ლურჯი ეკონომიკის ქვემოჩამოთვლილი ძირითადი მიმართულებები (THE POTENTIAL OF THE BLUE ECONOMY; Increasing Long-term Benefits of the Sustainable Use of, 2017):

ა) ბიომრავალფეროვნების მდგრადი გამოყენება:

მრავალი საზღვაო და სანაპირო ეკოსისტემის ბიომრავალფეროვნება გაუარესდა, რამაც გავლენა მოახდინა შესაბამისი მომსახურების მიწოდებასა და საარსებო წყაროების/საკვების მარაგებზე.

გამომდინარე აქედან, საჭიროა ეკოსისტემური მიდგომა, რაც ხელს შეუწყობს ბიომრავალფეროვნების და განახლებადი რესურსების აღდგენას და რესურსების მოპოვების სწორად მართვას.

ბ) სურსათის უვნებლობა:

ლურჯი ეკონომიკაში სურსათის უვნებლობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ბიომრავალფეროვნების მდგრად გამოყენებასთან, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ეს ეხება გადაჭარბებულ თევზჭერას.

აკვაკულტურას გააჩნია უზარმაზარი პოტენციალი საკვებითა და საარსებო წყაროებით უზრუნველყოფის თვალსაზრისით. აკვაკულტურა ლურჯ ეკონომიკაში მოიცავს ინდუსტრიულ კაპიტალს, ეკოლოგიური პარამეტრების დაცვის წარმოების მთელი ციკლის განმავლობაში, ქმნის მდგრადი და ღირსეული, მრავალპროფილური დასაქმების შესაძლებლობას და იძლევა მაღალი ღირებულების საქონელს საექსპორტოდ.

გ) არამდგრადი მეთევზეობა/ ჭარბი თევზჭერა:

აკვაკულტურა წარმოადგენს ყველაზე სწრაფად მზარდ კვების სექტორს. იგულისხმება რა, უპირველესად, თევზის მოხმარების სტატისტიკა. სტატისტიკის მიხედვით, ბოლო სამი ათწლეულის განმავლობაში მოხდა აკვაკულტურის მასიური გაფართოება. კვების სექტორის სწრაფი ზრდა, რომელიც აღემატება დაგეგმვის, კონტროლისა და ზედამხედველობის შესაძლებლობებს, საბოლოო ჯამში, იწვევს მნიშვნელოვან პრობლემებს.

დ) კლიმატის ცვლილება და წყლის მუავიანობის ზრდა:

ტემპერატურული ცვლილების გამო ზღვის დონის აწევა და ეკოსისტემის სტატუსის შეცვლა, ასევე მარჯნის რიფების გაქრობა და ზღვის სახეობების მიგრაცია ის საკითხებია, რომლებიც დიდი ხანია დღის წესრიგში დგას. ანთროპოგენულმა ზეგავლენამ, რაც, ძირითადად, უკავშირდება წარმოებისა და ინდუსტრიალიზაციის ზრდას, დღის წესრიგში შედარებით ახალი საკითხებიც დააყენა: ესენია ოკეანეთა და ზღვის წყლის მავიანობის ზრდა და ზღვის ეკოსისტემის შენარჩუნების აუცილებლობა.

ე) საზღვაო და სანაპირო ტურიზმი:

ბევრი განვითარებადი ქვეყნისთვის საზღვაო და სანაპირო ტურიზმს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ეროვნული ეკონომიკის განვითარებაში. გლობალური ეკონომიკური კრიზისის მიუხედავად, საერთაშორისო ტურიზმი განაგრძობს ზრდას. გამოწვევები ამ თვალსაზრისითაც არსებობს: მაგალითად, სათბურის აირების გამოყოფა, წყლის ჭარბი უკონტროლო მოხმარება, ჩამდინარე წყლები, ნარჩენების წარმოქმნა და სანაპიროზე ჯანსაღი საცხოვრებელი გარემოს დეგრადაცია, ბიომრავალფეროვნებასა და ეკოსისტემებთან დაკავშირებული სერვისების ზრდა და თანმდევი პრობლემები.

ვ) დაბინძურება და ზღვაში ჩამდინარე ნარჩენები:

მზარდი მსოფლიო მოსახლეობა, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაცია და სანაპირო ზონების სწრაფი ურბანიზაცია - ეს არის ყველა ის ძირითადი ფაქტორი, რომელიც იწვევს დაბინძურების მაღალ დონეს ზღვებში.

საზღვაო ნარჩენები საფრთხეს უქმნის ზღვაში არსებული ცოცხალი ორგანიზმების საკვები ჯაჭვების მთლიანობას. პლასტმასის მასალებითა და სხვა ნარჩენებით ოკეანეები

და ზღვები საგრძნობლადაა დაბინძურებული, რაც სერიოზულ საფრთხეს უქმნის მრავალი ცოცხალი ორგანიზმის არსებობას.

ზ) მართვა და საერთაშორისო თანამშრომლობა:

თითოეული სუვერენული ქვეყანა პასუხისმგებელია საკუთარ ბუნებრივ რესურსებსა და მდგრად განვითარებაზე. შესაბამისად, ეროვნული პოლიტიკისა და მისი განვითარების სტრატეგიების შემუშავება არის ეროვნული პასუხისმგებლობა. მიუხედავად ამისა, საერთო, მაგრამ დიფერენცირებული პასუხისმგებლობის პრინციპი მაინც მოქმედებს. მართლაც, სტრუქტურული საერთაშორისო თანამშრომლობის საჭიროება საფუძვლად უდევს ლურჯი ეკონომიკის ყველა ასპექტის წარმატებულ ინტეგრირებას სახელმწიფოების ეკონომიკურ და გარემოსდაცვით პოლიტიკაში.

გლობალურ ეკონომიკაში ლურჯი ეკონომიკის მიდგომის დანერგვისთვის საჭირო საერთაშორისო თანამშრომლობის ძირითადი კომპონენტია კვლევა. ლურჯი ეკონომიკის განვითარებისათვის აუცილებელია მეცნიერებაზე დაფუძნებული მიდგომა; დაწყებული არსებული ვითარების, კაპიტალისა და მონაცემთა ბაზის შეფასებით, ახალი ტექნოლოგიებისა და ინფორმაციული და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების დანერგვის ჩათვლით. რაც სახელმწიფოსთვის შექმნის საფუძველს მოახდინოს ინფორმირებული გადაწყვეტილების მიღება და შესაბამისი პოლიტიკის მოქნილი, ადაპტაციური მართვა.

ლიტერატურის მიმოხილვა

აღნიშნული კვლევის მიზანს წარმოადგენს საქართველოს მაგალითზე მწვანე ეკონომიკის კონცეფციიდან სპეციფიკური ლურჯი ეკონომიკის კონცეფციის გამოყოფის და დამოუკიდებელი სახით არსებობის მნიშვნელობის დემონსტრირება.

ამ მიზნის მიღწევის პროცესში აგრეთვე განიხილება ის სპეციფიკური მიზეზები, რის გამოც აუცილებელი გახდა ზღვებისა და ოკეანეების ეკოსისტემებისა და ბიომრავალფეროვნების დაცვის აქტივობები.

ნაშრომის კონკრეტული ამოცანებია განისაზღვროს საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზონაზე ეკოსისტემური სერვისების პრიორიტეტულობა, მოახდინოს

ძირითადი ზეწოლებისა და რისკების გამოვლენა, ძირითადი გამოწვევების იდენტიფიცირება, იმ დაბრკოლებების რომლებიც ხელს უშლის ლურჯი ეკონომიკის დანერგვას შავ ზღვაზე (ბათუმის მაგალითზე) სოციალურ, გარემოს დაცვით, ეკონომიკურ, საკანონმდებლო და ტექნოლოგიურ კრილში. ასევე იმ შესაძლებლობების განსაზღვრა რომლებიც გვაქვს სანაპირო ტურიზმის, მეთევზეობის, აკვაკულტურის, ალდგენადი ენერჯის, საზღვაო ტრანსპორტის, ლურჯი ბიოეკონომიკის და გარემოს დაცვის სექტორებში. შეაფასოს ზღვის და ხმელეთის ბიომრავალფეროვნება და ეკონომიკური განვითარების არსებული დონე ლურჯი ეკონომიკის პრინციპებიდან გამომდინარე.

ლურჯი ეკონომიკის კონცეფცია - დოკუმენტი წარმოადგენს 2012 წელს გამართული გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კონფერენციის შედეგებს, სადაც საზღვაო ქვეყნების მხრიდან არგუმენტირებული პოზიციით იქნა დადასტურებული მწვანე ეკონომიკის პარალელურად ლურჯი ეკონომიკის განვითარების საჭიროება, აქტუალობა და რელევანტურობა. ამასთან, აღნიშნულ დოკუმენტში საუბარია ლურჯი ეკონომიკის სექტორში არსებულ გამოწვევებსა და შესაძლებლობებზე. დოკუმენტი დაფუძნებულია გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO)-ს სტატისტიკურ მასალებზე. (Nations, 2021)

ლურჯი ეკონომიკის ეფექტიანი დანერგვისთვისა და მისგან შესაბამისი ეკონომიკური, სოციალური და გარემოსდაცვითი სარგებლის მიღების პერსპექტივის ანალიზისთვის, მნიშვნელოვანია განისაზღვროს მასში მოაზრებული სექტორებისა და დარგების წინაშე არსებული პრობლემები და მათი გადაჭრის, ასევე მომავალი მდგრადი განვითარების შესაძლებლობები. 2017 წელს გამოცემული რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკის (მსოფლიო ბანკი) და გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შესაბამისი დეპარტამენტების ანგარიშში „*ლურჯი ეკონომიკის შესაძლებლობა - საზღვაო რესურსების მდგრადი გამოყენება გრძელვადიანი სარგებლობისთვის მცირე კუნძულოვანი განვითარებადი სახელმწიფოებისთვის და განვითარებადი სანაპირო ქვეყნებისათვის*“ (THE POTENTIAL OF THE BLUE ECONOMY;

Increasing Long-term Benefits of the Sustainable Use of, 2017) განხილულია ლურჯი ეკონომიკის აღმოცენებისა და განვითარების მიმართულებები, მისი ძირითადი გამოწვევები და ლურჯი ეკონომიკის ყველა ძირითადი სექტორი: მეთევზეობა, აკვაკულტურა, საზღვაო და სანაპირო ტურიზმი, საზღვაო ტრანსპორტი და გადაზიდვები.

„ლურჯი ეკონომიკის განვითარების ჩარჩო“ წარმოადგენს კიდევ ერთ მნიშვნელოვან წყაროს, რომელიც აქტიურად იქნა გამოყენებული აღნიშნული სტატიის მომზადებისას. იმისათვის, რომ საქართველოში, როგორც პატარა საზღვაო სახელმწიფოში ლურჯი ეკონომიკის სხვადასხვა დარგებისა და სექტორების განვითარების ხელშემშლელი ფაქტორები და მიზეზები იქნას იდენტიფიცირებული, ასევე მათი გამოვლენის შემდეგ, გადაჭრის გზების ძიების პროცესში, ლურჯი ეკონომიკის პრინციპების გათვალისწინება მოხდეს, და ხელი შეეწყოს ცირკულარული ეკონომიკას, წარმოდგენილი წყარო განმარტავს ლურჯი ეკონომიკის კომპონენტებს, მასში თვალსაჩინოდაა გამოტანილი ზღვებთან და ოკეანეებთან დაკავშირებული სხვადასხვა აქტივობების, სერვისების, ინდუსტრიებისა და ეკონომიკურ ზრდასთან დაკავშირებული სფეროების ფართო სპექტრი. განხილულია ლურჯი ეკონომიკის გამოწვევები და არსებული გამოწვევების ეფექტურად გადაჭრის გზები. (Group, 2016);

1987 წლის გაეროს გარემოსა და განვითარების კომისიის (ბრუნტლენდის კომისიის/ Brundtland Commission) ანგარიში;

1992 წელს რიო-დე-ჟანეიროში გაეროს გარემოს დაცვისა და განვითარების კონფერენციაზე მდგრადი განვითარების კონცეფციის მიღება და დამტკიცება;

2012 წელს რიო-დე-ჟანეიროში კვლავ ჩატარდა კონფერენცია “რიო+20” - ლურჯი ეკონომიკის კონცეფციის ჩამოყალიბება;

ძირითადი სამეცნიერო-კვლევითი დოკუმენტები

„ლურჯი ეკონომიკა“ და მასთან დაკავშირებული საკითხები/თემები საზოგადოებისთვის მათ შორის სამეცნიერო წრეებისათვის სიახლეს წარმოადგენს, შესაბამისად ამ საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო და კვლევითი მასალები მწირია.

არსებული სტატია ეყრდნობა სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ მომზადებულ ანგარიშებს, საქართველოს სტატისტიკის სამსახურის, საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს ანგარიშებს.

ვინაიდან არსებობს განსხვავება კუნძულოვანი ქვეყნების, დიდი და პატარა საზღვაო სახელმწიფოების მხრიდან ზღვებსა და ოკეანეებთან დაკავშირებული შესაბამისი პოლიტიკის მართვის კუთხით, ასევე მათ პრიორიტეტებსა და მიზნებს შორის, მნიშვნელოვანია გაანალიზდეს გლობალურად ორივე ტიპის ქვეყნებში უკვე არსებული კარგი პრაქტიკები და გამოცდილება. „*პატარა სახელმწიფოები: მწვანე და ლურჯი ეკონომიკა*“ და „*პატარა სახელმწიფოებში ლურჯი ეკონომიკის ოპერაციონალიზაცია - ადრეული გამოცდილებების შესახებ*“ (Rustomjee, 2017), საუბარია კუნძულოვანი სახელმწიფოების (სეიშელი, გრენადა, ბაჰამის კუნძულები) გამოცდილებაზე ლურჯი ეკონომიკის დანერგვის და განვითარების პროცესში. ამასთან განხილულია ის შესაძლებლობები და წარმატებები, რაც ლურჯმა ეკონომიკამ შეუძლია მოუტანოს კუნძულოვან სახელმწიფოებს. აღნიშნული სამეცნიერო სტატია წარმოადგენს ზემოაღნიშნული საკითხების ანალიზისთვის აუცილებელი მეთოდისა და შედეგების შეფასების ერთგვარ სახელმძღვანელოს.

ზემოაღნიშნული წყაროების გარდა, ლურჯ ეკონომიკასთან დაკავშირებული სხვადასხვა გადამკვეთი საკითხებისა და აღნიშნული თეორიის მიმართ არსებული მუდმივად განახლებადი განმარტებების, ასევე მისი დანერგვის კარგი პრაქტიკისა და სხვადასხვა ქვეყნების რელევანტური გამოცდილების ანალიზისათვის, აღნიშნულ სტატიაში გამოყენებულია მრავალფეროვანი, სამეცნიერო, სტატისტიკური და კვლევითი, ეროვნული და გლობალური მასშტაბის მასალები.

მეთოდოლოგია: სტატია მეთოდოლოგიურად ეყრდნობა პირველადი და მეორეული წყაროების დამუშავებას, დოკუმენტების (მ.შ. საერთაშორისო ორგანიზაციების ოფიციალური დოკუმენტაციის) კვლევას, მეცნიერული წყაროების შესწავლას, აღნიშნული ინფორმაციის სისტემატიზაციასა და ანალიზს. კვლევის პირველ

ეტაპზე მოხდა არსებული ლიტერატურის მიმოხილვა. დოკუმენტების ანალიზის ფარგლებში გაანალიზდა ხმელთაშუა და შავი ზღვის ქვეყნების საერთაშორისო კვლევები.

ემპირიული კვლევისთვის შემუშავდა კითხვარი შავი ზღვის ქვეყნებისთვის: საქართველოსთვის, რუმინეთისთვის, ბულგარეთისთვის და თურქეთისთვის (საპოლოტე არეალად „ცოცხალი ლაბორატორიისთვის“ საქართველოში განისაზღვრა ქ.ბათუმი). განისაზღვრა კვლევის სამიზნე ჯგუფი: ქალაქ ბათუმში ბიზნეს, სახელმწიფო, არასამთავრობო და სამცნიერო/საგანმანათლებლო სექტორის წარმომადგენლები. ემპირიული კვლევა ჩატარდა 2022 წლის თებერვლის თვეში. ფოკუს ჯგუფის გამოკითხვის ფარგლებში ქალაქ ბათუმის მაგალითზე გამოიკვეთა ეკოსისტემური სერვისების პრიორიტეტულობა, შედეგების გასაანალიზებლად ასევე მოხდა შედარების მეთოდის გამოყენება (ერთმანეთს შევადარეთ საქართველოს და რუმინეთის მონაცემები).

კვლევის ფარგლებში მოხდა ძირითადი ზეწოლებისა და რისკების გამოვლენა, ძირითადი გამოწვევების იდენტიფიცირება, დაბრკოლებების რომელებიც ხელს უშლის ლურჯი ეკონომიკის დანერგვას შავ ზღვაზე (ბათუმის მაგალითზე) სოციალურ, გარემოს დაცვით, ეკონომიკურ, საკანონმდებლო და ტექნოლოგიურ ჭრილში. ასევე განსაზღვრა ის შესაძლებლობები რომლებიც გვაქვს სანაპირო ტურიზმის, მეთევზეობის, აკვაკულტურის, აღდგენადი ენერჯის, საზღვაო ტრანსპორტის, ლურჯი ბიოეკონომიკის და გარემოს დაცვის სექტორებში. სტატიაში გამოყენებულია როგორც ევროკავშირის მიერ დაფინანსებული პროექტის „BLACK SEA CONNECT“-ის ფარგლებში ჩატარებული კვლევის შედეგები, რომელშიც განსაზღვრულია სტრატეგიული კვლევების და ინოვაციების დღის წესრიგში წარმოდგენილი ქმედებები და აქტივობები ქვეყნის პრიორიტეტულობის მიხედვით, ისე 2019 წელს ჩატარებული კვლევის „საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზონის ათვისება ლურჯი ეკონომიკის პრინციპებზე დაყრდნობით“ შედეგები. აღნიშნული კვლევები ჩატარდა ჩვენ მიერ.

სტატიაში განხილულია ქართული და უცხოური ლიტერატურა. მონაცემები შეგროვდა ელექტრონული საძიებო სისტემებისა და სამეცნიერო ელექტრონული

ბაზების (JSTOR, EBSCO, ELSEVIER, Wiley) გამოყენებით, ასევე სხვადასხვა სახელმწიფო უწყებების სტატისტიკური მონაცემებსა და მონაცემთა ბაზებზე დაყრდნობით.

ძირითადი საძიებო სიტყვები იყო: მდგრადი განვითარება, მწვანე ეკონომიკა, ლურჯი ეკონომიკა, ბიომრავალფეროვნება, ეკოსისტემური სერვისები, საზღვაო და სანაპირო ბუნებრივი რესურსები, შავი ზღვა, საზღვაო და სანაპირო ტურიზმი, სტრატეგიული კვლევებისა და ინოვაციების დღის წესრიგი.

ემპირიული კვლევების შედეგები

ჩვენი კვლევის შედეგად გამოვლენილი წამყავნი ეკოსისტემური სერვისები ქალაქ ბათუმის მაგალითით საქართველოსთვის შემდეგი თანმიმდევრობით გადანაწილდა: 1. საკვებით უზრუნველყოფა, 2. რეკრეაცია და ეკოტურიზმი და 3. საგანმანათლებლო სერვისები. მსგავსი შედეგები გამოიკვეთა ანალოგიური კვლევის შედეგად რუმინეთისთვისაც. ესენია: 1. მეთევზეობა და საზღვაო პროდუქტები, 2. ტურიზმი და ეკოტურიზმი და მესამე ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანი სექტორი ბიოლოგიური რეგულირება.

ცხრილი 1: ეკოსისტემური სერვისების პრიორიტეტულობა საქართველოსა და რუმინეთისათვის.

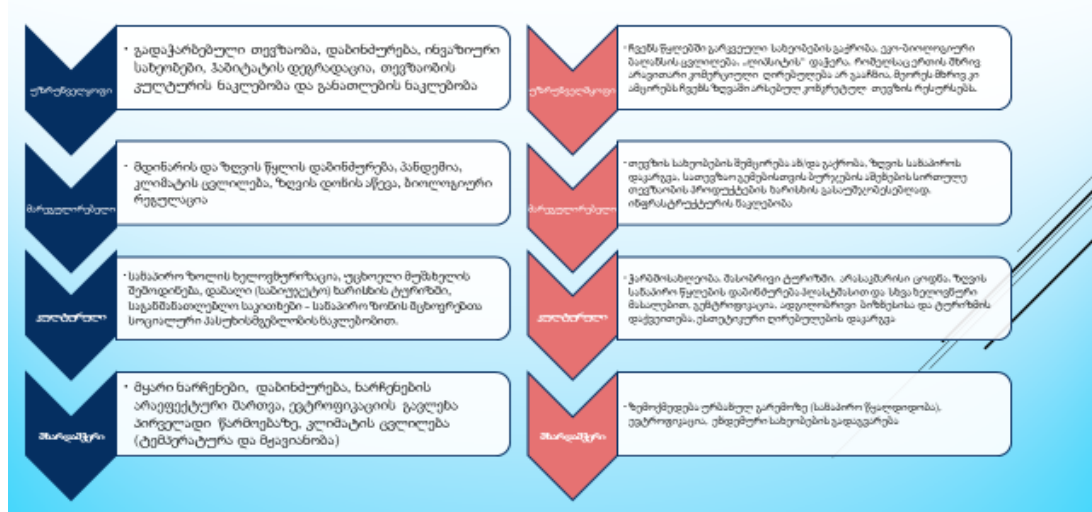
N	საქართველო	რუმინეთი
1	საკვებით უზრუნველყოფა	მეთევზეობა, საზღვაო პროდუქტები
2	რეკრეაცია და ეკოტურიზმი	ტურიზმი და ეკოტურიზმი
3	საგანმანათლებლო	ბიოლოგიური რეგულირება
4	ნუტრიენტების, მკვებავი ნივთიერებების წრებრუნვა	სანაპირო ეროზიის პრევენცია/წყლის ხარისხის რეგულირება
5	ბიოლოგიური ნივთიერებები	აკვაკულტურა
6	გამძლეობა და წინააღმდეგობა	მინერალური რესურსები
7	ბიოლოგიურად განპირობებული ჰაბიტატები	ბიომრავალფეროვნების მხარდაჭერა/რეკრეაციული აქტივობები

8	პირველადი წარმოება	პოტენციურად ექსპლუატირებადი ნაერთები (ბიოტექნოლოგია)
9	კულტურული მემკვიდრეობა	ადამიანის დაავადების კონტროლი
10	ოკეანის კვება/განოყიერება	ესთეტიკური ღირებულება

ეკოსისტემური სერვისების განვითარება თავის მხრივ დაკავშირებულია გარემოს ზეწოლაზე, რაც საფრთხეს უქმნის ბიომრავალფეროვნებას. ჩვენი კვლევის შედეგად დაინტერესებული მხარეების მიერ გამოვლენილი ზეწოლიდან ქალაქ ბათუმში გამოიკვეთა სანაპირო ზონის სწრაფი ურბანიზაცია, მყარი ნარჩენი (მარინლიტერი), დაბინძურება, ურბანული ჩამდინარე წყლები, მყარი ჩამონადენი, ტურიზმის უკონტროლო განვითარება, სანაპირო ზონაზე მოსახლეობის სწრაფი ზრდა, ინვაზიური სახეობების შემოსვლა, ჭარბი თევზრეწვა და სხვა შესაბამისად გარემოსთვის მიყენებული რისკებიც სხვადასხვა სახისაა: ეროზია, ლანდშაფტის დეგრადაცია, ესთეტიკური ღირებულების დაკნინება, ზღვის ფსკერის/წყლის დაბინძურება, ბალანსის დარღვევა, საცხოვრებლის/ჰაბიტატის ცვლილება, ეუთროფიკაცია, მარინლიტერი, ბიომრავალფეროვნების დეგრადაცია, თევზის მარაგის შემცირება და სხვა.

სურათი 1

ეკოსისტემური სერვისების განვითარებასთან დაკავშირებული ნეგატიური მხარეები: გარემოზე ზეწოლა და რისკები

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა ის ძირითადი საჭიროებები და შესაძლებლობები სოციალურ, ეკონომიკურ, გარემოსდაცვით, ტექნოლოგიურ და ადმინისტრაციულ/პოლიტიკურ ჭრილში, რაც ერთის მხრივ აბრკოლებს ლურჯი ეკონომიკის განვითარებას საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზონაზე.

კვლევის შედეგად გამოკვეთილი სოციალური გამოწვევები მრავალ ასპექტს ფარავს და ისეთ საკითხებს მოიცავს როგორცაა შავი ზღვის რეგიონის სახელმწიფოებს შორის პოლიტიკური კონფლიქტები, არასრული კომუნიკაცია სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფს შორის, მწვავედ დგას უმუშევრობის საკითხი, გენტრიფიკაციის გავლენა კულტურულ მემკვიდრეობაზე, გარე/უცხოელი სამუშაო ძალის შემოდინება, ჭარბი ინდუსტრიალიზაცია (დაბინძურების წყარო), გადაჭარბებული თევზაობა/ჭარბი თევზრეწვა (ზოგიერთი სახეობის გაქრობა), ზღვის დონის აწევა და სანაპიროს დატბორვა, სანაპირო ეროზია, მდინარის, ზღვის და პლაჟის ნაგავი, არასაკმარისად განვითარებული სოციალური პასუხისმგებლობა, გარემოს დაცვის არასაკმარისი ღონისძიებები (ნაპირის დაცვა, ეროზიული პროცესები და ა.შ.), ძალიან დიდი ზეწოლა სანაპირო ზონებზე, გადაწყვეტილებების მიღება სათანადო დოკუმენტის /ან/და რაიმე გზშ-ს გარეშე, ეროვნული კანონმდებლობის შესაბამისობა საერთაშორისო სტანდარტებთან და ნორმებთან შავი ზღვის ლურჯი ეკონომიკის უზრუნველსაყოფად, დაბალია არსებული კანონების, რეგულაციების შესრულება და ინსტიტუციებს შორის კოორდინაცია, არსებული საკანონმდებლო ბაზა არასრულყოფილია;

რაც შეეხება სოციალურ საჭიროებებს კვლევის შედეგად გამოიკვეთა შემდეგი: ევროკავშირის სტანდარტების შესაბამისი პროდუქტების ან/და საწარმოების ნაკლებობა; სანაპირო ზოლის პრივატიზაციის საჭიროება; კვალიფიციური კადრების დეფიციტი, საზღვაო ეკონომიკისა და ეკოლოგიის სფეროში ცოდნის ნაკლებობა, მოსახლეობის ინფორმირებულობის ნაკლებობა გარემოსდაცვითი საკითხებისა და „ლურჯი ეკონომიკის“ შესახებ; ენერგოეფექტური მექანიზმების ნაკლებობა: 1) „ქარის ელექტროსადგურის მრავალსიჩქარიანი ქარის ტურბინა“. მიმართულება - ეკოლოგიურად სუფთა განახლებადი ენერჯის წყაროები; 2) „ენერგოეფექტური ამძრავის

შექმნა ელექტროჰიდროავლიკური ეფექტის გამოყენებით“, საზღვაო კვლევის ინფრასტრუქტურის საჭიროება და ფინანსური მხარდაჭერა როგორც ეროვნულ, ისე ადგილობრივ დონეზე; სანაპირო ჰაბიტატებთან დაკავშირებული ეკოლოგიურად და ეკონომიკურად მნიშვნელოვანი პროექტების განხორციელება, სანაპირო ჰაბიტატის აღდგენის ინიციატივების საჭიროება; მნიშვნელოვანია სამუშაო ძალის სათანადო განათლებითა და საჭირო უნარ-ჩვევებით უზრუნველყოფა; თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვა.

გარემოსდაცვითი საჭიროებებიდან გამოიკვეთა:

- ✓ საქართველოს კონტროლირებად საზღვაო მონაკვეთზე სხვადასხვა მონაცემების გასაზომად ტექნოლოგიური ინფრასტრუქტურის არარსებობა (როგორცაა მყარი ნარჩენები/მარინლიტერი, თევზის რესურსი, ზღვის წყლის ქიმიური კონსისტენცია და ა.შ.);
 - ✓ სპეციალისტების ნაკლებობა გარემოს დაცვის სფეროში;
 - ✓ დაბინძურებული ზღვის სანაპირო;
- ეკონომიკურიდან:
- ✓ დაბალი შემოსავლები
 - ✓ საზღვაო კვლევების არასაკმარისი დაფინანსება
 - ✓ არასათანადო ბიუჯეტირება
- ტექნოლოგიურიდან:
- ✓ გარემოსდაცვითი ტექნოლოგიები განუვითარებელია, საჭიროა სანაპირო და საზღვაო ობსერვატორია
 - ✓ დაბალია ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა;
 - ✓ სხვადასხვა მონაცემების სტატისტიკა მწირია და მიუწვდომელია, მონიტორინგი სუსტია;
 - ✓ ფინანსები არასაკმარისია და მათი განკარგვა ხდება არასწორად, რაც ვერ უზრუნველყოფს დაფიქსირებული პრობლემების აღმოფხვრას.

პოლიტიკური/სამთავრობო/ადმინისტრაციულიდან:

- ✓ განახლებადი ენერჯის ხელშეწყობა საკანონმდებლო დონეზე;
- ✓ სანაპირო ქვეყნებს უნდა ჰქონდეთ ჩარჩო დირექტივა, რომელსაც ყველა ქვეყანა ექვემდებარება

სტრატეგიული კვლევების და ინოვაციების დღის წესრიგის დოკუმენტის მიხედვით ჩატარებული კვლევის შეფასება საქართველოსთვის

დღის წესრიგის დოკუმენტში იდენტიფიცირებულია 4 ძირითადი საფუძველი:

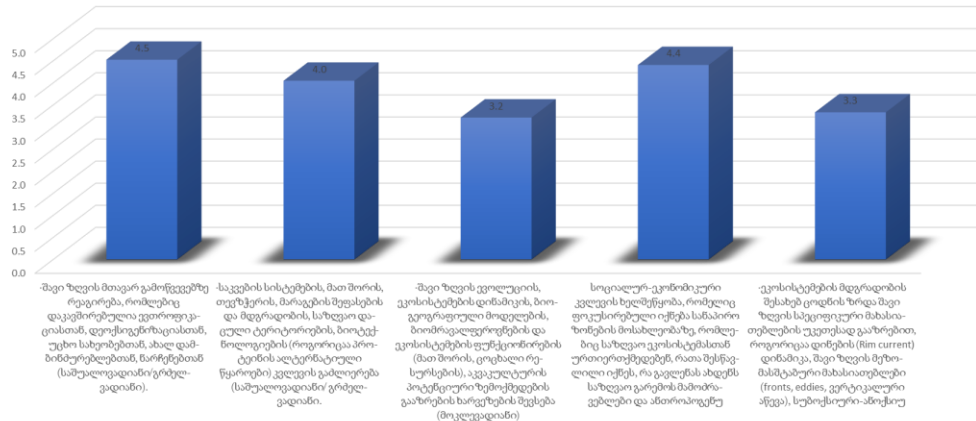
- შავი ზღვის ფუნდამენტური კვლევის გამოწვევებზე რეაგირება – „შავი ზღვის ცოდნის ხიდი“;
- შავი ზღვის ლურჯი ზრდისთვის პროდუქტებისა და გადაწყვეტილებების შემუშავება და კლასტერების ჩამოყალიბება – „შავი ზღვის ლურჯი ეკონომიკა“;
- კრიტიკული მხარდაჭერის სისტემებისა და ინოვაციური ინფრასტრუქტურების შექმნა – „ძირითადი ერთობლივი ინფრასტრუქტურა და პოლიტიკის ინსტრუმენტები“;
- განათლება და შესაძლებლობების შექმნა – „გაძლიერებული მოქალაქეები და გაძლიერებული სამუშაო ძალა“.

კვლევის ფარგლებში განსაზღვრა/გამოიკვეთა „სტრატეგიული კვლევებისა და ინოვაციების დღის წესრიგი“-ს დოკუმენტის საქართველოს შესაბამისი პრიორიტეტებიც:

პირველი საფუძველის მიხედვით საქართველოსთვის ესაა:

- ✓ შავი ზღვის მთავარ გამოწვევებზე რეაგირება, რომლებიც დაკავშირებულია ევტროფიკაციასთან, დეოქსიგენიზაციასთან, უცხო სახეობებთან, ახალ დამბინძურებლებთან, ნარჩენებთან.

სურათი: 2

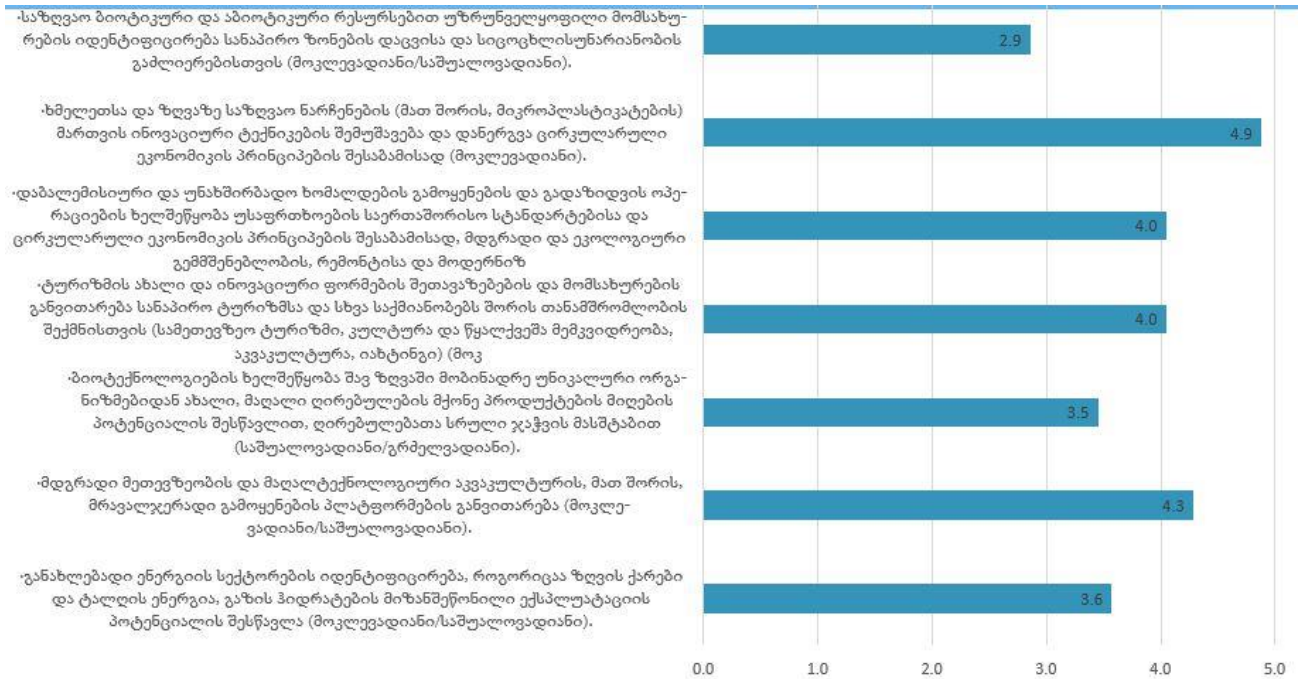

- ✓ ბუნებრივი და ანთროპოგენური ზემოქმედების წყაროების რაოდენობრივი შეფასება, მათ შორის, მდინარის წყალშემკრებების, ატმოსფეროს, საზღვაო საქმიანობის ზემოქმედების შეფასება, რათა დადგინდეს შავ ზღვაზე ფართომასშტაბიანი ზემოქმედების მქონე ფაქტორები და პროცესები (მდინარე-ზღვა და ატმოსფერო-ჰიდროსფერო ურთიერთქმედების ჩათვლით) და მესამე პრიორიტეტი აღნიშნული მიმართულებით გახლავთ:
- ✓ სანაპირო საფრთხეების კვლევა: ეროზია, წყალქვეშა მეწყერები, ზღვის დონის ზრდა, დატბორვა, ექტრემალური მოვლენები და კლიმატის ცვლილებასთან კავშირები;

მეორე საფუძველის - შავი ზღვის ლურჯი ზრდისთვის პროდუქტებისა და გადაწყვეტილებების შემუშავება და კლასტერების ჩამოყალიბება – „შავი ზღვის ლურჯი ეკონომიკა“ მიხედვით საქართველოსთვის პრიორიტეტულია:

- ✓ მეთოდოლოგიების შემუშავება და დანერგვა მეცნიერებაზე დაფუძნებული პოლიტიკის შემუშავებისთვის, პროგნოზირების, ხარჯსარგებლიანობის და სხვა ფინანსური ინსტრუმენტების ანალიზისთვის, პროექტების ინოვაციური და ტექნიკურ-ეკონომიკური პოტენციალის შეფასების მიზნით და
- ✓ ხმელეთსა და ზღვაზე საზღვაო ნარჩენების (მათ შორის, მიკროპლასტიკატების) მართვის ინოვაციური ტექნიკების შემუშავება და დანერგვა ცირკულარული ეკონომიკის პრინციპების შესაბამისად.

სურათი: 3

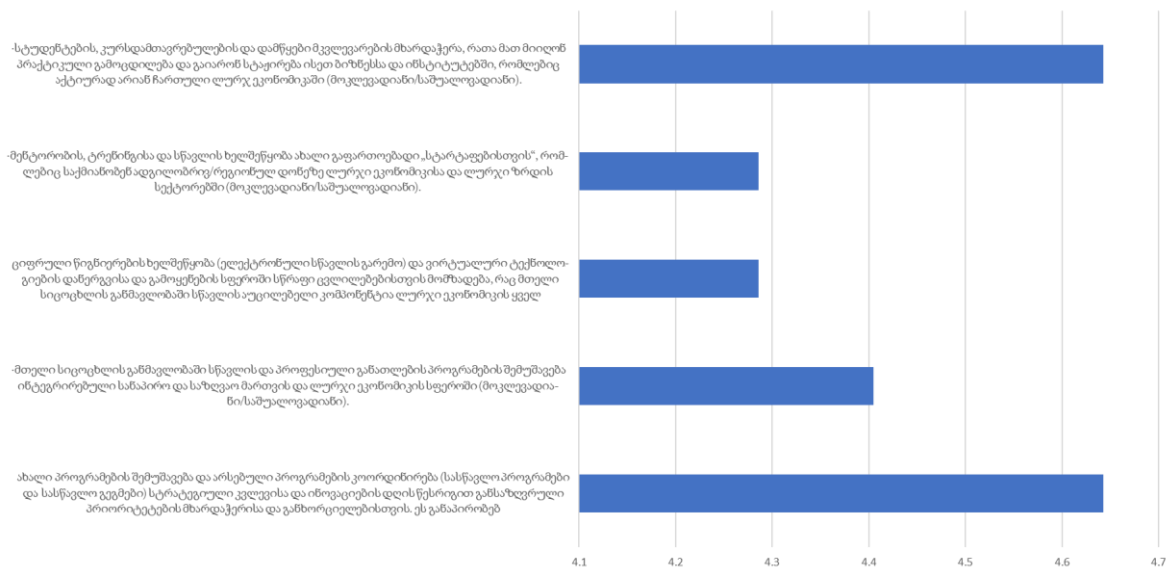
მესამე საფუძველის კრიტიკული მხარდაჭერის სისტემებისა და ინოვაციური ინფრასტრუქტურების შექმნა – „ძირითადი ერთობლივი ინფრასტრუქტურა და პოლიტიკის ინსტრუმენტები“ მიხედვით საქართველოსთვის პრიორიტეტულია:

- ✓ შავ ზღვაზე სპეციალიზებული საზღვაო კვლევითი ინფრასტრუქტურების შექმნა და გაძლიერება, რაც დაეფუძნება არსებულ ევროპულ და საერთაშორისო ინიციატივებს და უზრუნველყოფს მიმდინარე პროექტებსა და კვლევით საქმიანობას შორის კავშირს.
- ✓ მონიტორინგის საერთო სტანდარტებისა და კვლევის ინფრასტრუქტურების განვითარება ინტეგრირებული სანაპირო და საზღვაო მართვისთვის, პოლიტიკის შემუშავებლებისა და გადაწყვეტილებების მიმღებების მხარდაჭერისას და
- ✓ აუზის მასშტაბით შეთანხმებული პროგრამების მხარდაჭერა საზღვაო კულტურული მემკვიდრეობის კონსერვაციისა და ღირებულების ზრდისთვის

მეოთხე საფუძველის - განათლება და შესაძლებლობების შექმნა – „გადლიერებული მოქალაქეები და გაძლიერებული სამუშაო ძალა“ მიხედვით საქართველოსთვის პრიორიტეტულია:

- ✓ ახალი პროგრამების შემუშავება და არსებული პროგრამების კოორდინირება (სასწავლო პროგრამები და სასწავლო გეგმები) სტრატეგიული კვლევისა და ინოვაციების დღის წესრიგით განსაზღვრული პრიორიტეტების მხარდაჭერისა და განხორციელებისთვის. ეს განაპირობებს მომავალი მკვლევარებისა და პროფესიონალებისთვის სპეციალიზებული საბაკალავრო, სამაგისტრო, სადოქტორო და სამეცნიერო პროგრამების შემუშავებასა და განხორციელებას ლურჯი ზრდის ყველა სფეროში;

სურათი 4

- ✓ რეგიონის საზოგადოებების განათლება შავი ზღვის უნიკალური ღირებულების შესახებ და რეგიონში სამოქალაქო მეცნიერების ხელშეწყობა და
- ✓ მიზნობრივი ღონისძიებების მეშვეობით პოლიტიკის შემუშავებლებისა და გადაწყვეტილებების მიმღებების ტრენინგი სანაპირო და საზღვაო პოლიტიკის ეფექტიანად განხორციელებისა და მართვისთვის.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მიზანი თავის მხრივ ემსახურება ეკოსისტემური სერვისების დანერგვის ხელშეწყობას საქართველოში.

ლურჯი ეკონომიკის შესაძლებლობები

ზღვებისა და ოკეანეების ეკოსისტემების შენარჩუნება და მათი განვითარების პროცესი დაკავშირებულია გარკვეულ შესაძლებლობებთან. ლურჯი ეკონომიკა წარმოადგენს ინსტრუმენტს/საშუალებას ყველა საზღვაო სახელმწიფოსთვის განვითარდეს მდგრადად როგორც ტრადიციულ, ასევე ახალ, განვითარებად სექტორებში (WORLD BANK GROUP, 2017):

- ა) ტრანსპორტირებასა და საპორტო ინფრასტრუქტურაში
- ბ) მეთევზეობაში
- გ) ტურიზმში
- დ) აკვაკულტურში
- ე) განახლებადი ენერჯის წარმოებაში
- ვ) ბიოტექნოლოგიაში
- ზ) ზღვის სარეწი რესურსების მოპოვებაში

მიუხედავად იმისა, რომ ტერმინი "ლურჯი ეკონომიკა" სხვადასხვა გაგებით იქნა გამოყენებული, თავის თავში იგი მოიცავს ეკონომიკური სექტორების ფართო სპექტრს და მასთან დაკავშირებულ პოლიტიკას, რომელიც ერთად განსაზღვრავს არის თუ არა ზღვებისა და ოკეანეების რესურსების გამოყენება მდგრადი. (Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, 2011) ამრიგად, ლურჯი ეკონომიკის მნიშვნელოვანი გამოწვევაა ოკეანეების მდგრადობის მრავალი ასპექტის გაგება და უკეთ მართვა, დაწყებული მდგრადი მეთევზეობით, ეკოსისტემის ჯანმრთელობით/სიჯანსაღით და დამთავრებული დაბინძურების პრობლემით. მეორე მნიშვნელოვანი საკითხია იმის გაცნობიერება, რომ ოკეანეებისა და ზღვების რესურსების მდგრადი მართვა მოითხოვს სახელმწიფოების დონეზე საჯარო და კერძო სექტორების თანამშრომლობას, რაც ხაზს უსვამს თითოეული ქვეყნის წინაშე მდგარ ეროვნულ გამოწვევებს. ზოგიერთმა

სახელმწიფომ უკვე დაიწყო ეროვნული გამოწვევების იდენტიფიცირება და ამ გამოწვევების აღმოფხვრაზე ზრუნვა.

კვლევის შედეგად ლურჯი ეკონომიკის ძირითადი სექტორების შესაძლებლობების ანალიზი შემდეგია:

სანაპირო ტურიზმი და რეკრეაციული აქტივობები

- შავი ზღვის სანაპირო ზონის უნიკალური ბუნებრივი მახასიათებლების გათვალისწინებით, მიზანშეწონილია საზღვაო და მთის რეკრეაციული ზონების გაერთიანება;
- კვლევისა და ინოვაციების ცენტრის შექმნა, რომლის მიზანია ტრენინგებისა და ფინანსური მხარდაჭერით ყველა ინოვაციის, წარმატების ისტორიისა და სტარტაპის შეგროვება და გავრცელება;
- წყალქვეშა ტურიზმის განვითარების შესაძლებლობების შექმნა;
- ახალი ტურების შემუშავება და განხორციელება შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნებსა და მის წყალგამყოფს შორის;
- ინტენსიური ტურიზმის ხელშეწყობის ნაცვლად ექსტენსიური ტურიზმის ფართო განვითარების მხარდაჭერა;
- ტურიზმის/პლაჟის დაჯილდოების სქემების განხორციელება, როგორცაა მწვანე სასტუმრო, ლურჯი დროშის სანაპირო, მწვანე შენობები და მშენებლობა ტურიზმის სექტორში, გარემოსდაცვითი გადაწყვეტილებები ტურიზმის მხარდასაჭერად;
- ტურიზმის ახალი, ინოვაციური სახეობების გამოვლენა/დანერგვა;
- ყველა დაწესებულების ჩართვა სანაპირო საფრთხის კვლევაში;
- ენერგოეფექტური, სუფთა ენერჯის წყაროების დანერგვა სანაპირო ზონაში.
- იახტკლუბების შექმნა;
- საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან საზღვაო ტურიზმის ინოვაციური სახეობების გადმოტანა და დანერგვა;

- შეიზღუდოს არსებული სანაპირო ტურიზმი და დივერსიფიკაცია უფრო რეკრეაციულ ატრაქციო.

მეთევზეობა

- წყლის რესურსების დაცვა, რაც ხელს შეუწყობს წყლის ეკოლოგიურად სუფთა გარემოს შექმნას;
- კანონმდებლობის ცვლილებები, კვოტები, კორუფციის მუდმივი კონტროლი;
- მიტოვებული ტრადიციული/მდგრადი მეთევზეობის აღდგენა;
- ადგილობრივი მეწარმეობის განვითარების ხელშეწყობა, თევზსაჭერი გემების შესაძლებლობების გაძლიერება; მეთევზეობის პროფესიის პოპულარიზაცია;
- ახალი ეკოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიური მიღწევების დანერგვა მეთევზეობაში;
- რიგ ქვეყნებში არსებული პრაქტიკის გაფართოება, როდესაც თევზაობის ფლოტი ჩართულია ზღვის ნარჩენებისგან გაწმენდის პროცესში (მაგალითად, „ნაგვის დაჭერის“ სქემის განხორციელება);
- გადაჭარბებული თევზჭერის მონიტორინგი და რეგულირება;
- თევზის მარაგის შეფასება მდგრადი მეთევზეობის მხარდასაჭერად
- საქართველოს მეთევზეობის მხარდაჭერა ინოვაციური გემებით
- თევზაობისა და საზღვაო დაცულ ტერიტორიებზე აკრძალვის განხორციელება.
- მეთევზეობის უკეთესი რეგულირება
- ქართულ-თურქეთული ერთობლივი კვლევა და მეთევზეობის ძალისხმევის მონიტორინგი ერთობლივი მდგრადობის მისაღწევად;
- სათევზაო ინფრასტრუქტურის შექმნა
- საგანმანათლებლო პლატფორმა ინოვაციური მოწინავე თევზჭერის ტექნოლოგიებისთვის
- ონლაინ/ოფლაინ საბითუმო აუქციონის პლატფორმის შექმნა მეთევზეობისთვის.

აკვაკულტურა

- ადგილობრივი თევზის გადამამუშავებელი ობიექტების შექმნა მზა პროდუქციის მიწოდებისა და დამატებითი სამუშაო ადგილების შესაქმნელად.
- ოფშორული საზღვაო აკვა ფერმების განვითარება;
- კვლევისა და ინოვაციების ცენტრის შექმნა, რომელიც შეაგროვებს და გაავრცელებს ყველა ინოვაციას, წარმატების ისტორიას და სტარტაპს ტრენინგებისა და ფინანსური მხარდაჭერით;
- შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებს შორის „ლურჯი ეკონომიკის“ შესახებ გამოცდილების და ცოდნის გაცვლის პროცესის გაძლიერება ტრენინგებისა და საგანმანათლებლო ღონისძიებების ორგანიზებით.

საზღვაო განახლებადი ენერჯია

- მრავალსიჩქარიანი ქარის ტურბინის გამოყენება ელექტროენერჯიის გამომუშავებისთვის.
- სუფთა გარემოსდაცვითი „მწვანე გარიგებები“, მორგებული ტექნოლოგიები;
- გადაზიდვის უსაფრთხოების სტანდარტების შესაბამისად წარმოებული დაბალი ემისიის, უნახშირბადო იალქნიანი ნავების დანერგვა;
- ჰაერის დაბინძურების შემცირების ღონისძიებების ხელშეწყობა;
- სანაპირო ზონაში ქარის ტურბინებისა და ელექტროჰიდროავლიკურ ეფექტზე დაფუძნებული მექანიზმების დანერგვა, რაც ხელს შეუწყობს გარემოს გაუმჯობესებას;
- პროექტებისა და სახსრების მოზიდვა;
- განახლებული ენერჯიის ტიპების განსაზღვრა, რომელიც უსაფრთხოდ განხორციელდება სანაპირო ზონაში;
- ოფშორული ქარისა და მზის წყალბადის ტექნიკურ-ეკონომიკური შესწავლა;
- სახურავზე მზის, ბიპოლარული და აგროსოლარული სქემების ქსელური აღრიცხვის მხარდაჭერა და პოპულარიზაცია;

- საუკეთესო გარემოსდაცვითი ნაკადების შექმნა ჰიდროენერგეტიკისთვის საუკეთესო პრაქტიკის შესაბამისად.

საზღვაო ტრანსპორტი

- პორტებსა და საზღვაო ტრანსპორტში ქარის ტურბინების და ელექტროჰიდრავლიკური მექანიზმების დანერგვა, რაც დაზოგავს საწვავს და შეამცირებს ემისიებს;
- პორტების დიგიტალიზაცია, პორტებში ერთიანი ფანჯრის პრინციპის დანერგვა, საზღვაო ნარჩენების მართვის პროექტის ინტეგრირება;
- გარემოსდაცვითი მონიტორინგის სისტემის გაძლიერება;
- ეკოლოგიურად სუფთა საზღვაო ტრანსპორტის გამოყენება;
- „მწვანე პორტების“ კონცეფციის დანერგვა საქართველოს პორტებში;
- საპილოტე პროექტი განახლებადი საზღვაო ტრანსპორტისა და მასშტაბის გაზრდაზე;
- იახტინგის მხარდაჭერა ტურისტული პროდუქტის გასაუმჯობესებლად მდგრადი გადაზიდვის გზით;
- ახალი ტურების შემუშავება და განხორციელება შავი ზღვისა და მისი წყალგამყოფის სანაპირო ქვეყნებს შორის;
- პორტების მონაწილეობის გაძლიერება (მაგ. შემოსავლების განაწილება) მდგრად განვითარებაში და მოქალაქეთა ცხოვრების დონის გაუმჯობესებაში (მაგ. ინფრასტრუქტურულ პროექტებში და ა.შ.);
- ახალი მარშრუტების პოპულარიზაცია ევროპულ პორტებში;
- მცირე ზომის ნავებისთვის ნავმისადგომების მშენებლობა

ბიოტექნოლოგიები

- სპეციალიზებული კვლევა ლურჯი ბიოეკონომიკისა და ბიოტექნოლოგიური სექტორის განვითარების მიზნით
- მენტორინგი და დამმობილების სქემები ბიოეკონომიკის შესაძლებლობების განვითარებისთვის

გარემოსდაცვითი მონიტორინგი

- გარემოს დაცვის სფეროში წამყვანი უცხოური ქვეყნების გამოცდილების გაზიარება/გამოყენება
- ცნობიერების ამაღლება, ერთიანი სტრატეგიის/სამოქმედო გეგმის შემუშავება, სადაც მკაფიოდ იქნება განსაზღვრული ყველა უწყების როლი;
- სამეცნიერო კვლევების გაძლიერება;
- შავი ზღვის ბიომრავალფეროვნების რეაბილიტაცია და კონსერვაციის ჰიდროლოგია სალექციო კურსები ბსუ-ში;
- ცნობიერების ამაღლება საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების ჩართულობა სამეცნიერო და საგანმანათლებლო დაწესებულებებში;
- ემისიების და საწვავის მოხმარების შემცირება ეკოლოგიურად სუფთა გარემოს მისაღწევად;
- განახლებადი ენერჯის წყაროების დანერგვა, რომელიც საფრთხეს არ უქმნის ფლორას/ფაუნას;
- შავი ზღვის ევტროფიკაციის შესწავლა

2019 წელს ჩვენი ჩატარებული კვლევის შედეგად გამოიკვეთა ასევე ის ძირითადი ხელშემშლელი ფაქტორებიც, რომლებიც ხელს უშლის ლურჯი ეკონომიკის დანერგვას და განვითარებას.

ბიზნეს სექტორი

- საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზონაში ბიზნეს სექტორი ძირითადად საზღვაო და სანაპირო ტურიზმშია ჩართული, ნაკლებად არის წარმოდგენილი მეთევზეობის, აკვაკულტურის და ზღვის სარეწი რესურსების წარმოებაში, უკანასკნელი ორი პრაქტიკულად არ გვაქვს.
- საქართველოს სანაპირო ზონაში ბიზნეს სექტორში დასაქმებულთა მხოლოდ მცირე ნაწილს აქვს ინფორმაცია ლურჯი ეკონომიკის არსის და პრინციპების შესახებ;

- ბიზნეს სექტორი ნაკლებად ან საერთოდ არ თანამშრომლობს მეცნიერ-ექსპერტებთან საკუთარი საქმიანობის პროცესში.
- მიუხედავად, იმისა რომ ბიზნეს სექტორის წარმომადგენლების აბსოლუტურმა უმრავლესობამ გამოხატა დაინტერესება ლურჯი ეკონომიკის პრინციპების დანერგვის და მისი იმპლემენტაციის მიმართ, თუმცა კვლევით დადგინდა, რომ ეს სექტორი დღეს მზად არ არის ის დანერგოს და განახორციელოს „ლურჯი ეკონომიკასთან დაკავშირებული ღონისძიებები. ვინაიდან ნაკლების მათი ინფორმირებულობის დონე.

საჯარო სექტორი

- სახელმწიფო მართვაში გამოიკვეთა არაკოორდინებული უწყებათაშორისი თანამშრომლობა; სახელმწიფო მოხელეები ნაკლებად ინფორმირებულნი არიან ლურჯი ეკონომიკის პოლიტიკის და მისი პრინციპების შესახებ.
- გამონაკლისს წარმოადგენს სსიპ საქართველოს საზღვაო სატრანსპორტო სააგენტო და სსიპ გარემოს ეროვნული სააგენტოს მეთევზეობის და შავი ზღვის მონიტორინგის დეპარტამენტი, რომლებიც უშუალო შემხებლობაში არიან ლურჯ ეკონომიკასთან.
- კვლევაში გამოიკვეთა საკადრო პრობლემა, კერძოდ შეინიშნება კადრების დეფიციტი სანაპიროს გარემოს დაცვაში დასაქმებულებში;
- საჯარო მოხელეები გამოყოფენ იმ პრობლემებს რომელიც იკვეთება სანაპირო ზონის და შავი ზღვის აკვატორიის მართვის პოლიტიკის განხორციელებაში. კერძოდ, მიუთითებენ სამეცნიერო კვლევების ნაკლებობაზე, შესაბამისი პოლიტიკისა და მარეგულირებელი მექანიზმების არ არსებობაზე; სექტორებსა და სუბიექტებს შორის შეთანხმებისა თუ ინტეგრაციის არასრულფასოვნებაზე.
- ზემოთ ჩამოთვლილი სახელმწიფო სტრუქტურები ზოგადი სახელმწიფო პოლიტიკის არარსებობის ფონზე მუშაობენ ლურჯი ეკონომიკის დანერგვისთვის.

თუმცა, მათ მიერ განხორციელებული ქმედებები ლურჯი ეკონომიკის პილიტიკის დანერგვა/გატარებაში არაეფექტურია

საგანმანათლებლო სექტორი

- ლურჯი ეკონომიკის პრინციპებისა და პრობლემების, სამომავლო პერსპექტივების შესახებ შეფასებების გაკეთება შეუძლია მხოლოდ ექსპერტთა იმ ნაწილს, რომელიც უშუალოდ ამ თემის კვლევითაა დაკავებული.
- ქვეყანაში ნაკლებად ეწყობა ხელი მულტიდისციპლინური ინოვაციური კვლევების ჩატარება/განხორციელებას, უმნიშვნელოა ცოდნა ეკოსისტემის მდგრადობის შესახებ.
- ნაკლებად ხორციელდება საგანმანათლებლო პროგრამები, რომლებიც ხელს შეუწყობს ლურჯი ეკონომიკის პრინციპების დანერგვა/განხორციელებას.
- ნაკლებად ვითარდება საზღვაო ტექნოლოგიები;
- გამოვლინდა ლურჯი ეკონომიკის სფეროში მომუშავე ექსპერტთა დეფიციტი.
- გამოიკვეთა ლურჯი ეკონომიკის სიღრმისეულად შესწავლის საჭიროება სამეცნიერო და სახელმწიფო დონეზე.

არასამთავრობო სექტორი

- მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც წესი, არასამთავრობო სექტორი ხშირ შემთხვევაში, მეტადაა ხოლმე ჩართული საზღვაო და სანაპირო ზონის სახელმწიფო მართვის კრიტიკულად შესწავლასა და შეფასებებაში, ლურჯი ეკონომიკის კუთხით მათი დაინტერესება და ჩართულობა საკმაოდ დაბალია.
- არასამთავრობო სექტორის წარმომადგენლებმა უმეტესწილად არ იციან საზღვაო და სანაპირო ზონის ინტეგრირებული მართვის შესახებ. ორგანიზაციების ის მცირე ნაწილი, რომელიც გათვითცნობიერებულია საზღვაო და სანაპირო ზონის ინტეგრირებულ მართვაში, მას აფასებს არაეფექტურად.
- არასამთავრობო სექტორის საქმიანობა საზღვაო და სანაპირო ზონაზე წარმოდგენილია ძირითადად სახმელეთო ტურიზმის სფეროში.

- საზღვაო და სანაპირო ზონაში მხოლოდ ერთი არასამთავრობო ორგანიზაციაა, რომელიც უშუალოდ საზღვაო პრობლემებზე მუშაობს.
- არასამთავრობო სექტორის საქმიანობა ლურჯი ეკონომიკის დანერგვის და განხორციელების პროცესში, ასევე საზღვაო-სანაპირო ზონის ინტეგრირებულ მართვაში უმნიშვნელოა.

დასკვნა

ნაშრომის მიზნიდან გამომდინარე დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე წამყვანი ეკოსისტემური სერვისი უზრუნველყოფი სერვისებიდან გახლავთ: საკვებით უზრუნველყოფა, მარეგულირებელი სერვისებიდან - წყლის გაწმენდა, კულტურული სერვისებიდან - რეკრეაცია და ეკოტურიზმი, მხარდამჭერი სერვისებიდან კი ნუტრიენტების წრებრუნვა. აღნიშნული სერვისები არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ მთელი შავი ზღვის რეგიონისთვის შეგვიძლია ჩავთვალოთ წამყვან ეკოსისტემურ სერვისებად. შავი ზღვის რეგიონში დიდ ანთროპოგენულ ზეწოლად გვევლინება დაბინძურება, გადაჭარბებული თევზაობა, ინვაზიური სახეობები, ჰაბიტატის დეგრადაცია, თევზაობის კულტურის ნაკლებობა და განათლების ნაკლებობა, სანაპირო ზოლის ხელოვნურიზაცია, უცხოელი მუშახელის შემოღინება, დაბალი (საბიუჯეტო) ხარისხის ტურიზმი, საგანმანათლებლო საკითხები - სანაპირო ზონის მცხოვრებთა სოციალური პასუხისმგებლობის ნაკლებობა ბუნებრივ ზეწოლად კი კლიმატის ცვლილება.

ზეწოლის შესაბამისია რისკებიც: თევზის სახეობების შემცირება ან/და გაქრობა, ზღვის სანაპიროს დაკარგვა ნაპირების ეროზიის და მასშტაბური მშენებლობების შედეგად (განსაკუთრებით ქალაქ ბათუმში), მასობრივი ტურიზმი, არასაკმარისი ცოდნა, ზღვის სანაპირო წყლების დაბინძურება პლასტმასით და სხვა ხელოვნური მასალებით, გენტრიფიკაცია, ადგილობრივი ბიზნესისა და ტურიზმის დაქვეითება. კვლევის შედეგების ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მართალია მცირე რაოდენობით, მაგრამ ქვეყანაში არსებული ადამიანური რესურსი გვამღევს საშუალებას გადავდგათ ქმედითი ნაბიჯები ლურჯი ეკონომიკის დანერგვის პროცესში.

კვლევის შედეგად გამოვლენილი სოციალური, გარემოსდაცვითი, ეკონომიკური, ტექნოლოგიური და ადმინისტრაციულ/პოლიტიკური გამოწვევები და საჭიროებები მრავალ, ერთმანეთთან დაკავშირებული გამოწვევებს გვთავაზობს რაც შეიძლება პოლიტიკის შემქმნელებისათვის სახელმძღვანელო დოკუმენტადაც კი იქცეს.

კვლევაში მონაწილე დაინტერესებული მხარეები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ სამეცნიერო კვლევებს, ცოდნის და განათლების ხელშეწყობას ლურჯი ეკონომიკის სექტორში.

გამოყენებული ლიტერატურა

(2022 წლის სექტემბერი). მოპოვებული საქართველოს ეკონომიკსა და მდგრადი

განვითარების სამინისტრო: <http://www.economy.ge/?page=ecopolitic&s=43-დან>

(2022, 09 05). Retrieved from THE WORLD BANK:

<https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2017/06/06/blue-economy>

Amrei Horstbrink, U. (2016). *Learning for an Inclusive Green Economy*. Retrieved from Partnership

for Action on Green Economy: <https://www.un->

[page.org/files/public/guidance_note_learning_for_an_inclusive_green_economy_8_12_2016_lr.pdf](https://www.un-page.org/files/public/guidance_note_learning_for_an_inclusive_green_economy_8_12_2016_lr.pdf)

assessment, s. e., & report, e. (2015).

BLUE ECONOMY DEVELOPMENT FRAMEWORK: Growing the Blue Economy to Combat

Poverty and Accelerate Prosperity. (2016, April). Retrieved from World Bank Group:

www.worldbank.org/oceans

Govan, H. (2017, May). *Ocean Governance: A Sustainable Future for Small States: Pacific 2050*.

Retrieved from [https://docplayer.net/59547486-Ocean-governance-our-sea-of-islands-a-](https://docplayer.net/59547486-Ocean-governance-our-sea-of-islands-a-sustainable-future-for-small-states-pacific-2050.html)

[sustainable-future-for-small-states-pacific-2050.html](https://docplayer.net/59547486-Ocean-governance-our-sea-of-islands-a-sustainable-future-for-small-states-pacific-2050.html)

Green Economy, Green Growth, and Low-Carbon Development - history, definitions and a guide to

recent publications. (2012, August). Retrieved from Division for Sustainable Development,

UNDESA: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/GE%20Guidebook.pdf>

- Group, W. B. (2016). *Oceans 2030; FINANCING THE BLUE ECONOMY FOR SUSTANABLE DEVELOPMENT* .
<http://www.bsec-organization.org/Information/Pages/bsec.aspx>. (n.d.).
<http://www.theblueeconomy.org/principles.html>. (n.d.).
<https://www.scienceabc.com/nature/what-are-ecosystem-services.html>. (2022, 09 06). Retrieved from <https://www.scienceabc.com/nature/what-are-ecosystem-services.html>
<https://www.scienceabc.com/nature/what-are-ecosystem-services.html>. (2022, 09 06). Retrieved from <https://www.scienceabc.com/nature/what-are-ecosystem-services.html>
- Isensee, K. (2020). *Global ocean science report 2020: charting capacity for ocean sustainability*. Retrieved from UNESDOC: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375147>
- Nations, U. (2021, 05 26 19). Blue Economy Concept Paper. *The “Rio +20” United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD)* (pp. 1-13). Rio de Janeiro: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2978BEconcept.pdf>. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2978BEconcept.pdf>
- Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. (2011). Retrieved from UNEP: <https://www.unenvironment.org/resources/report/pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication>
- Rustomjee, C. (2016, May). *Small States and the Blue and Green Economy*. Retrieved from Commonwealth Foundation and People's Forum: <https://commonwealthfoundation.com/wp-content/uploads/2017/01/Commonwealth-Insights-Small-states-and-the-green-and-blue-economy.pdf>
- Rustomjee, C. (2017). Operationalizing the Blue Economy in Small States:: Lessons from the Early Movers. *Centre for International Governance Innovation*, 1-9.
- (2017). *THE POTENTIAL OF THE BLUE ECONOMY; Increasing Long-term Benefits of the Sustainable Use of*. Washington DC.: World Bank.
- Valles, G. (2014). *The Oceans Economy: Opportunities and Challenges for Small Island Developing States*. Retrieved from UNCTAD: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcted2014d5_en.pdf
- Waite, M. R. (2014). *Improving Productivity and Environmental Performance of Aquaculture*. Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/263273903_Improving_Productivity_and_Environmental_Performance_of_Aquaculture

Walter V. Reid, e. (2022, 09 06). *Ecosystems and Human Well-being*. Washington, DC: Millennium Ecosystem Assessment, 2005. Retrieved from

<https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>

WORLD BANK GROUP. (2017). *THE POTENTIAL OF THE BLUE ECONOMY; Increasing Long-term Benefits of the Sustainable Use of*. Washington DC: UN.

ექსპერტთა ჯგუფი. (2020). *შავი ზღვის სტრატეგიული კვლევებისა და ინიციატივების დღის წესრიგი*. თბილისი: უნივერსალი.

საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო. (2022, 09 05).

Retrieved from <http://www.economy.ge/?page=ecopolitic&s=43>

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია "საქართველო 2020". (2014). Retrieved from

<https://napr.gov.ge/source/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90/ViewFile.pdf>

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. (2022, 09 05). Retrieved from

<https://www.geostat.ge/ka>

საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო. (2022, 09 05). Retrieved from

https://mof.ge/saxelmwifo_vali